

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Коваленко В. Є., Сінопальнікова Н. М.

ВСТУП

Удосконалення системи освіти дітей з інтелектуальними порушеннями на основі визнання унікальності та самоцінності людської особистості передбачає розробку ефективних стратегічних експериментальної групий психолого-педагогічного керівництва процесами їх соціалізації та розвитку, переорієнтацію освітнього процесу на саму дитину з метою підготовки її до самостійної життєдіяльності та формування життєвої компетентності. У цьому контексті особливого значення набуває позашкільна освіта, що спрямована на соціалізацію та розвиток дітей із урахуванням їхніх індивідуальних потреб й інтересів, професійне визначення та інтекспериментальної групування в суспільство.

У Законі України «Про позашкільну освіту» та наукових розвідках вітчизняних учених сформульована ідея про важливість використання ресурсів позакласної та позашкільної освіти в процесі корекційного виховання дітей з інтелектуальними порушеннями, що полягає в актуалізації корекційного, соціалізуючого та психотерапевтичного потенціалу позашкільної освіти в психолого-педагогічному керівництві спонтанними, непередбачуваними, синергетичними процесами розвитку та соціалізації особистості¹.

Результати досліджень проблеми соціалізації й розвитку дітей з особливими освітніми потребами (В. Бондар, Ю. Бондаренко, Т. Вісковатова, І. Дмитрієва, І. Єременко, В. Засенко, О. Глоба, В. Кобильченко, М. Кот, Н. Макачук, С. Максименко, О. Мамічева, Т. Мартинюк, С. Миронова, В. Нечипоренко, К. Островська, Н. Пахомова, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Синьова, М. Супрун, І. Татяничикова, С. Трикоз, С. Федоренко, О. Хохліна, А. Шевцов, М. Шеремет, Д. Шульженко, М. Ярмаченко) у спеціальній педагогіці доводять, що особливо виразно ускладнення цих процесів виявляються у дітей з інтелектуальними порушеннями внаслідок їх низької пізнавальної активності та пізнавальної діяльності, зниження критичності, здатності до встановлення причинно-

---

¹ Про позашкільну освіту : Закон України № 1841-III від 22.05.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>

наслідкових зв'язків, що призводить до збіднення соціального досвіду, утруднень формування просоціальних цінностей і соціальних навичок, які необхідні для становлення здатності поводити себе в суспільстві адаптивно.

Із погляду на соціальну значущість і суттєві досягнення у вихованні дітей особливого значення набуває проблема впливу позашкільної освіти на розвиток і соціалізацію дітей з інтелектуальними порушеннями. Це зумовлено тим, що нині відсутній комплексний підхід до навчання та виховання цієї групи дітей в умовах позашкільної освіти, що систематизує та актуалізує її корекційний і соціалізуючий потенціал.

Виникнення передумов проблеми та формулювання проблеми

Із погляду на соціальну значущість і суттєві досягнення у вихованні дітей, окремі аспекти позашкільної освіти були предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних учених (О. Безпалько², І. Бех³, О. Биковська⁴, Г. Пустовіт⁵). Обґрунтовано теоретико-методологічні й дидактичні основи позашкільної освіти та виховання (Г. Пустовіт), теоретико-методичні засади позашкільної освіти (О. Биковська). У світі відомий внесок у дослідження проблеми соціалізації та розвитку дітей в умовах позашкільної освіти зробили вітчизняні та зарубіжні автори (О. Джус⁶, D. Dunning, D. Fetchenhauer, T. Schlösser⁷). Учені наголошують на тому, що позашкільна освіта спрямована на набуття особистістю соціальних знань та досвіду, формування соціальних якостей.

Особливості процесу соціального виховання дітей з інтелектуальними порушеннями як керованої та контрольованої соціалізації

---

² Безпалько Г. Проблема естетичного розвитку дошкільників засобами зображувальної діяльності у дослідженнях вітчизняних науковців (друга половина ХХ століття). Молодий вчений. 2017. С. 305.

³ Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ : Либідь, 2006. С. 202.

⁴ Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : монографія. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2006. С. 126.

⁵ Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта. Підручник. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 204.

⁶ Джус О. Софія Русова і розвиток українського позашкільля (до 20-річчя закону України «Про позашкільну освіту»). Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал. Суми : Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка, 2020. № 5–6 (99–100). С. 225/

⁷ Dunning D., Fetchenhauer D., Schlösser T. The psychology of respect: A case study of how behavioral norms regulate human action. Advances in motivation science. 2016. P. 34.

відображено в дослідженнях Ю. Бондаренко, Н. Куренкової⁸, О. Боряк⁹, О. Вержиковської¹⁰, С. Миронової¹¹, В. Синьова¹², М. Супруна¹³, І. Татяничкової¹⁴). Учені підкреслюють, що успішність соціальної інтекспериментальної групування осіб з інтелектуальними порушеннями визначається сформованістю у них особистісних, соціально-психологічних, моральних якостей, комунікативних навичок, а також ціннісних орієнтацій як у професійній, так і в непрофесійній сферах. Проте, висвітлені аспекти не дають цілісного уявлення про вплив позашкільної освіти на розвиток і соціалізацію дітей з інтелектуальними порушеннями, відсутній комплексний підхід, що систематизує та актуалізує її корекційний і соціалізуючий потенціал. По-перше, маємо підстави говорити про актуальність проблеми покращення соціалізованості та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, що вимагає обґрунтування виховних можливостей цієї ланки освіти, які на сучасному етапі є потенційними. По-друге, умовою не лише теоретичної, а й практичної та соціальної значущості результату цього дослідження є розроблення відповідного науково-методичного та організаційно-педагогічного забезпечення.

---

⁸ Бондаренко Ю. А., Куренкова Н. А. Формування соціальної компетентності в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку засобами сюжетно-рольової гри. Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі : монографія. Суми : Видво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 75.

⁹ Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. С. 23.

¹⁰ Вержиковська О. Особливості вивчення рівня сформованості моральних якостей у молодших розумово відсталих школярів. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук.праць. Вип 7. У 2 т. / За ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори- 2006, 2016. Т. 2. С. 17.

¹¹ Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет : ред.-видав. відділ, 2008. С. 20.

¹² Синьов В.М., Бистрова Ю. О., Коваленко В.Є., Бистров А. Є. Висвітлення проблеми емоційно-поведінкових порушень в осіб з інтелектуальною недостатністю в українській психолого-педагогічній науці. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). 2019. Вип.13. С. 242.

¹³ Супрун М. О. Мої науково-педагогічні стежки: вибрані публікації. Збірник праць. Київ : КДАіС, 2023. С. 34.

¹⁴ Татяничкова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Монографія. Слов'янськ, 2014. С. 134.

1. Теоретичні та організаційно-педагогічні передумови соціалізації та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями засобами позашкільної освіти

Комплексний системний теоретико-методологічний аналіз проблеми соціалізації особистості в психолого-педагогічній літературі доводить наявність педагогічного, психологічного, соціологічного та філософського підходів до розуміння проблеми.

У філософському підході (Ф. Гіддінс¹⁵) соціалізація розглядається як віддзеркалення в індивідуальному суб'єкті тієї соціальної реальності, у яку він занурений, тобто соціалізація – це процес, який відбувається між людиною й суспільством і перетворює індивіда в соціальну істоту, в особистість.

У соціологічному підході (В. Москаленко¹⁶) соціалізація трактується як процес засвоєння людиною системи знань, моральних норм і культурних цінностей, обов'язкових для певного суспільства або групи, що в результаті інтеріоризації стають цінностями особистості, її моральними орієнтирами та еталонами поведінки.

У психологічному підході соціалізація розглядається в контексті психоаналітичних, когнітивних, біхевіористичних та гуманістичних теорій і трактується як процес розвитку індивідуальних властивостей і якостей особистості в процесі взаємодії з середовищем, спрямований на соціальне самовизначення через критичне осмислення, перетворення та відновлення засвоєного соціального досвіду.

У педагогічному підході (В. Синьов¹⁷) сутність соціалізації особистості досліджується в аспекті її виховання, як керованого й цілеспрямованого процесу формування в особистості цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих суспільству, який дозволяє виконати функцію переходу дитини від об'єкта навчання і виховання до суб'єкта соціального розвитку, а надалі – до активного суб'єкта самовиховання і саморозвитку. Педагогіка акцентує увагу на технологічній стороні процесу соціалізації, вона досліджує її в аспекті продуктивності, ефективності, можливості управління (психолого-педагогічного керівництва) соціалізацією. Доведено, що педагогічний підхід до проблеми соціалізації особистості є пріоритетним, оскільки сутність соціалізації особистості досліджується в аспекті її виховання, як керованого й цілеспрямованого процесу формування в особистості цінностей, норм, установок, зразків поведінки, властивих суспільству.

---

¹⁵ Giddings G. The Theory of Socialization. 1897. Vol. 8. P. 22.

¹⁶ Москаленко В. В. Соціалізація особистості. Монографія. Київ: Фенікс, 2013. С. 341.

¹⁷ Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ: «МП Леся». 2010. С. 237.

Наявність інтелектуальних порушень призводить до дивергенції соціального та біологічного профілів розвитку, що неекспериментально групативно відбивається як на їх психофізичному, так і соціальному розвитку. Низька активність коркових процесів призводить до інертності та стереотипності мислення дитини з інтелектуальними порушеннями, зниження критичності та самокритичності викликає труднощі узагальнення й закрінтектуральними порушеннями мислення у свідомості соціально значущих поведінкових актів; знижує здатність до сприймання, розуміння та адекватного реагування на соціальні ситуації; неекспериментально групативно впливає на соціальну адаптацію та взаємодію з іншими людьми; знижує можливості контролю за поведінкою відповідно до встановлених моральних норм; призводить до порушення соціальних і мовленнєвих навичок, необхідних для налагодження та підтримки міжособистісних стосунків і соціальної взаємодії; труднощів організації самостійної поведінки, недостатності соціальних орієнтирів, невпевненості, «нехтування собою як особистістю», дезадаптації в нових соціальних умовах. Отже, очевидним є факт, що учні з інтелектуальними порушеннями мають ускладнення процесів розвитку та соціалізації й потребують спеціальної організації змісту, форм і методів психолого-педагогічного керівництва (корекційного виховання), покликаною сприяти становленню особистості, здатної до самокеруваної соціально-нормативної поведінки.

Позашкільна освіта розглядається як цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації підростаючого покоління у вільний час у закладах позашкільної освіти та інших соціальних інституціях (О. Биковська); як соціальний інститут, агент соціалізації, що забезпечує передачу дітям освітньо-культурних цінностей, забезпечує їх розвиток і соціалізацію; як невід'ємна, унікальна ланка в системі безперервної освіти; соціокультурне середовище, що задовольняє потреби особистості в розвитку, духовному самовдосконаленні, дає можливість доповнити, розширити, поглибити вплив сім'ї, школи, іншого закладу освіти на творче самовдосконалення особистості, реалізувати завдання позашкільної освіти шляхом упровадження гнучких програм і навчальних планів. Компетентнісний підхід є концептуальним для забезпечення доступності й ефективності позашкільної освіти (І. Бех, О. Биковська, В. Вербицький).

Структурними компонентами позашкільної освіти є процесуальні (навчання, виховання, розвиток і соціалізація); змістовно-організаційні (напрями позашкільної освіти); інституціональні (заклади позашкільної освіти, структурні підрозділи на базі закладів загальної середньої та спеціальної освіти, заклади культури та мистецтва, спорту, туризму тощо); функціональні (дозвілля, пізнання, творчість); структурні

(нормативно-правове, організаційне, кадрове, науково-методичне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення) та методичні (мета, завдання, зміст, форми, методи, засоби освіти).

Позашкільна освіта здійснюється диференційовано з урахуванням індивідуальних особливостей, можливостей, інтересів і здібностей учнів за художньо-естетичним, мистецьким, туристсько-краєзнавчим, пластовим, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним або спортивним, еколого-натуралістичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, військово-патріотичним, оздоровчим та гуманітарним напрямками. Основними елементами організаційних форм позашкільної освіти є індивідуальна та групова. До групових організаційних форм належать: заняття, гурткова робота, клубна та дистанційна робота, уроки, лекції, індивідуальні заняття, конференції, семінари, читання, вікторини, концерти, змагання, тренування, походи, екскурсії, практична робота в майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі та ін. Гурток є однією з основних традиційних форм реалізації позашкільної освіти, це специфічний вид групової навчальної або практичної діяльності, яка об'єднує дітей та учнівську молодь за спільними інтересами (О. Биковська, Г. Пустовіт).

Позашкільна освіта виконує освітню, виховну, соціалізуючу, соціокультурну, психотерапевтичну, компенсаторну, профорієнтаційну, рекреаційно-оздоровчу, соціально-профілактичну функції, функції соціального захисту, соціальної адаптації. Залучення дітей з інтелектуальними порушеннями сприяє подоланню комунікативних бар'єрів і гармонізації самооцінки (Р. Каммінс, А. Лоу, Н. Терьохіна, Д. Шульженко), покращенню здоров'я, психоемоційного стану, сприяє набуттю соціальної компетентності (Н. Мерфі, П. Карбоне).

Спираючись на концепцію «середовища психічного розвитку дитини» Г. Костюка, обґрунтовано соціалізуючий потенціал позашкільної освіти, що виявляється у створенні додаткових можливостей для засвоєння дитиною з інтелектуальними порушеннями нового соціального досвіду в процесі участі в конкурсах, виставках, проєктах, акціях, туристичних походах. Залучення до успішної колективної, творчої або спортивної діяльності, яка відповідає інтересам дитини, відкриває можливості для формування системи ціннісних орієнтацій, розвитку комунікативних навичок, саморозвитку, сприяє підтримці самооцінки, гармонізації емоційного тла та здатності до емоційної реєкспериментальної групуляції, підвищенню соціальної активності й самостійності.

На основі теорії корекційного навчання й виховання (Г. Дульнев, І. Єременко, Л. Занков та ін.), концепції корекції інтелектуальних порушень (В. Синьов) наголошуємо на наявності корекційного потенціалу позашкільної освіти, що забезпечується синергією двох чинників: по-перше, залученням учнів з інтелектуальними порушеннями до значущої, активної діяльності, яка відповідає інтересам, по-друге, цілеспрямованим педагогічним впливом на змістовні (якість знань: об'єктивність, усвідомленість, конкретність, систематизованість, оперативність, міцність), діяльнісні (здатність установлювати причинно-наслідкові зв'язки, цілеспрямованість і планомірність діяльності, критичність) та особистісні (навчальна мотивація, пізнавальна самостійність) компоненти інтелектуального розвитку.

2. Вплив позашкільної освіти на процеси розвитку та соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями

В основу розроблення структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку дітей шкільного віку з інтелектуальними порушеннями в гуртках закладів позашкільної освіти було покладено метод педагогічного моделювання, що дозволив змістовно розкрити сутність моделі.

Вибір структурно-функціональної педагогічної моделі продиктований тим, що вона імітує внутрішню організацію, структуру оригіналу, а також демонструє її функціональні характеристики. Модель розглядається нами як абстрактне відображення складної цілісної педагогічної системи, яка представлена сукупністю взаємопов'язаних структурних компонентів: цільового, змістовного, організаційно-процесуального та результативно-аналітичного.

Цільовий компонент передбачає визначення мети і формулювання завдань, взаємозв'язок і опис всіх складових моделі, котра спрямована на підвищення рівнів розвитку та соціалізованості учнів з інтелектуальними порушеннями на стадіях адаптації, індивідуалізації та інтекспериментальної групування шляхом їх залучення до гурткової роботи позашкільної освіти.

Грунтуючись на ідеях синергетичного, організаційного, діяльнісного, корекційного, особистісно-орієнтованого та терапевтичного підходів визначено принципи моделі: єдності діагностики та корекції, цілеспрямованості, діяльнісний принцип, принцип корекційно-компенсаторної спрямованості, наступності і послідовності, соціально-адаптивної спрямованості, принцип індивідуального та диференційованого підходу, принцип полісуб'єктного партнерства та принцип «спіралі» емоційного благополуччя.

Змістовний компонент моделі становить зміст освіти і виступає одним із основних засобів корекції порушень розвитку учнів

з інтелектуальними порушеннями та їх соціалізації. Зміст навчання і виховання визначають модифіковані навчальні програми гуртків позашкільної освіти, які відповідають актуальному рівню розвитку вихованців, ураховують їхні здібності, потенційні можливості.

Організаційно-процесуальний компонент моделі включає забезпечення організації освітньої діяльності, у ньому виділені етапи та зазначено просторово-предметні, психодідактичні та соціальні умови освітнього середовища позашкільної освіти.

Результативно-аналітичний компонент моделі передбачає проведення контрольних аналітичних процедур, досліджень результативності проведених заходів, оцінку рівнів соціалізованості та динаміки розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями.

Актуалізація соціалізуючого та корекційного потенціалу позашкільної освіти досягалась завдяки послідовності та наступності діагностичного, середовищно-моделювального та власне корекційно-виховного етапів педагогічної роботи (В. Коваленко, Ю. Бистрова, О. Казачінер¹⁸, Н. Сінопальнікова¹⁹, О. Зан²⁰)

На діагностичному етапі виявлялись спрямованість інтересів дітей з інтелектуальними порушеннями, особливості фізичного розвитку та рівні соціалізованості, якість знань, умінь і навичок з предметів, дотичних до обраного напрямку позашкільної освіти.

За результатами дослідно-експериментальної роботи, проведеної для вивчення спрямованості інтересів дітей з інтелектуальними порушеннями із застосуванням опитувальника «Інтереси та схильності дитини» та методики «Диференційно-діагностичний опитувальник» (ДДО) Є. Клімова в адаптації Н. Боловіної («Я виберу»), встановлено, що більшість молодших учнів демонструють інтерес до художньо-естетичного напрямку позашкільної освіти (29,55%). Трохи менша кількість (25%) опитаних виявили інтерес до фізкультурно-спортивного або спортивного напрямку позашкільної освіти, 22,73% до туристсько-краєзнавчого, а 11,37% – до еколого-натуралістичного. Разом із тим, 11,37% батьків вказували, що їхні діти зовсім не виявляють інтересу та

---

¹⁸ Kovalenko V., Bystrova Y., Kazachiner O. Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2021. Vol. 12(3). P. 110.

¹⁹ Kovalenko V., Bystrova Y., Sinopalnikova N. Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplage em Revista (International)*. 2021. Vol.7. n. 3 A. P. 583.

²⁰ Kovalenko V., Bystrova Y., Zan O. Psychological and pedagogical conditions for the predictive competence development of elementary school pupils with intellectual disabilities by means of fine arts. *Nuances: estudos sobre Educação. Presidente Prudente*. V. 33, n. 00, e022012, Jan./Dec. 2022.

схильностей до будь-якої сфери, нічим не цікавляться, окрім ігор на мобільному телефоні та планшеті, перекспериментальної групуляду мультфільмів.

Діти середнього шкільного віку виявляють інтерес до мистецького напрямку позашкільної освіти – 29,55%, художньо-естетичного – 22,73% опитаних; фізкультурно-спортивного – 22,73%; туристсько-краєзнавчого – 15,91%, науково-технічного – 4,54%, а 4,54% опитаних вказують на відсутність інтересу до будь-якої сфери.

Діти старшого шкільного віку демонструють інтерес до мистецького напрямку позашкільної освіти – 30%, до художньо-естетичного – 25% опитаних; фізкультурно-спортивного – 20%; туристсько-краєзнавчого – 10%, еколого-натуралістичного – 7,5% та до соціально-реабілітаційного – 7,5%. Означене зумовило доцільність залучення учнів з інтелектуальними порушеннями до гуртків художньо-естетичного, еколого-натуралістичного та туристсько-краєзнавчого напрямів позашкільної освіти за моделлю колективної освітньої інтекспериментальної групурації у формі гурткової роботи.

Середовищно-моделювальний етап передбачав адаптацію та модифікацію просторово-предметних, психодидактичних і соціальних умов освітнього середовища позашкільної освіти. Освітнє середовище розглядаємо як систему корекційного впливу на процеси розвитку та соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями шляхом створення спеціальних умов (просторово-предметних, психодидактичних, соціальних), що сприяють фізичному, соціальному та психічному розвитку вихованців, здобуттю ними первинних професійних знань, умінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, розширенню соціального досвіду через набуття додаткових знань, умінь і навичок соціальної взаємодії.

До просторово-предметних умов відносимо: створення безпечного і безбар'єрного освітнього середовища на основі принципів доступності та раціональності; зручність, просторість і достатня освітленість навчальних приміщень; ергономічність меблів; дотримання балансу у візуальній стимуляції для уникнення сенсорного перенавантаження дітей.

До психодидактичних педагогічних умов належать: доступність змісту навчального контенту психофізичним можливостям дітей з інтелектуальними порушеннями, що відображається в модифікації навчальних програм; корекційна спрямованість освітнього процесу, яка досягається застосуванням прийомів впливу на змістовні (якість знань: об'єктивність, усвідомленість, конкретність, систематизованість, оперативність, міцність), діяльнісні (здатність установлювати причинно-наслідкові зв'язки, цілеспрямованість і планомірність діяльності, критичність) та особистісні компоненти інтелекту (інтерес, навчальна

мотивація, пізнавальна самостійність); життєво-практична спрямованість навчання шляхом широкого застосування екскурсій і практичних занять на місцевості з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог та техніки безпеки; впровадження охоронно-педагогічного режиму; широке використання технічних засобів навчання, наочних посібників, картографічного та роздаткового матеріалу; поєднання на заняттях групової й індивідуальної форм роботи.

Для забезпечення доступності змісту навчального контенту на середовищно-моделювальному етапі було модифіковано програми початкового (для дітей молодшого шкільного) та основного рівнів (для дітей середнього і старшого шкільного віку) художньо-естетичного («Народна творчість»), туристсько-краєзнавчого («Юні туристсько-краєзнавці»; «Історичне краєзнавство») та еколого-натуралістичного напрямів позашкільної освіти («Квітникарство»), які складено на основі типових програм із профільних предметів для учнів з інтелектуальними порушеннями та програм гурткової роботи для дітей із нормотиповим розвитком. Програми містять відомості, що поглиблюють і доповнюють зміст навчальних дисциплін (природознавство, основи здоров'я, трудове навчання, образотворче мистецтво та соціально-побутове орієнтування) і передбачають навчання дітей в гуртках з навантаженням 2 години на тиждень (70 годин на рік).

Розроблено орієнтовну структуру гурткового заняття для учнів з інтелектуальними порушеннями, яка складається з підготовчого, основного та заключного етапів. Підготовчий етап гурткового заняття включає в себе організацію дітей, нервово-психологічну підготовку, актуалізацію опорних знань із теми, корекцію невірно сформованих опорних знань. Основний етап заняття включає в себе: повідомлення мети, цілей і завдань заняття; виклад, сприйняття та усвідомлення навчального матеріалу вихованцями гуртка; практичну діяльність гуртківців; контроль, корекцію й узагальнення, формулювання висновків за результатами здійсненої роботи. Заключний етап заняття містить підведення підсумків, оцінювання результатів здійсненої роботи, рефлексію.

Соціальні умови середовища позашкільної освіти характеризують систему соціальної взаємодії між усіма суб'єктами освітнього процесу, яка спрямована на гармонізацію соціалізації та розвитку вихованців гуртків, забезпечення емоційного благополуччя як дітей, так і їхніх батьків, педагогів. Стосовно дітей з інтелектуальними порушеннями, педагогами закладу має здійснюватися корекційне соціальне виховання, спрямоване на формування соціально значущих якостей вихованців, необхідних для формування у них життєвої компетентності й активної життєвої позиції.

На стадії адаптації молодші школярі опановують зміст програм початкового рівня позашкільної освіти і корекційне соціальне виховання спрямовується на формування у дітей уявлень про соціальні моральні норми та емоційне ставлення до них; прищеплюються просоціальні цінності, здійснюється робота над поглибленням інтересів, формування соціально-нормативної поведінки. Важливим на цій стадії є залучення дітей до соціально-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання, розширення кола спілкування та соціальних дій, установа нових соціальних зв'язків. Зміст позашкільної освіти в цей період має пропедевтичне і загальне соціальне спрямування.

На стадії індивідуалізації корекційне соціальне виховання спрямовується на розвиток у дітей самосвідомості та адекватної самооцінки, розвиток стійких інтересів, формування моральних переконань, розвиток ціннісних орієнтацій у діяльності за інтересами, комунікативних умінь і самоконтролю, соціально-нормативної поведінки, самостійності. На цьому етапі зміст позашкільної освіти має задовольняти потреби вихованців в індивідуалізації.

На стадії інтекспериментальної групування особливого значення набуває розвиток соціальної активності, самостійності, здатності до конструктивної соціальної взаємодії, подальший розвиток моральних переконань, вироблення стійких інтересів до діяльності, розвиток професійно важливих якостей, підготовку старших учнів до особистісного і професійного самовизначення.

«Власне корекційно-виховний етап» передбачає залучення учнів з інтелектуальними порушеннями до позашкільної діяльності у формі гурткової роботи. Гурткові заняття проводились після завершення уроків та відпочинку. Поряд із гуртковими заняттями широко застосовувались навчальні екскурсії та індивідуальні заняття тематико-пропедевтичного типу, спрямовані на підготовку дітей до конкурсів, туристичних походів, концертів, змагань тощо. Так, вихованці художньо-естетичного напрямку долучалися до конкурсів, виставок творчих робіт «Квітковий дивограй», «Народна вишиванка»; туристсько-краєзнавчого – всеукраїнських акцій та експедицій «Моя Батьківщина – Україна», «Мій рідний край», «Край, у якому я живу», конференцій «Пізнай себе, свій рід, свій нарід»; еколого-натуралістичного – акцій «Допоможи птахам узимку», «Осіньна толока», «Бережімо мир, щоб життя тривало» тощо.

З метою створення умов для розширення досвіду соціальної взаємодії дітей з інтелектуальними порушеннями, корекції змістовних, діяльнісних та особистісних компонентів інтелектуального розвитку на заняттях гуртка широко застосовувались інтерактивні методи навчання:

інтелект-карти, лепбукінг, асоціативний куш, кейс-метод, метод проєктів. Корекційний ефект цих методів полягає в забезпеченні діалектичної єдності, з одного боку, адаптації технології застосування інтерактивних методів до інтелектуальних можливостей дітей і, з іншого, їхньої спрямованості на активізацію навчально-пізнавальної діяльності та соціальної взаємодії вихованців гуртка.

На формуальному етапі до дослідно-експериментальної роботи було залучено 468 учасників: 288 дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, 132 батьків дітей з інтелектуальними порушеннями; 48 педагогів, керівників гуртків. залученню учнів з інтелектуальними порушеннями до гурткової роботи передувало проведення курсів підвищення кваліфікації для педагогів закладів позашкільної освіти, що давало можливість розширити й поглибити їхні професійні знання, уміння і навички щодо адаптації/модифікації просторово-предметних, соціальних і психодидактичних освітніх середовищних умов відповідно до модально-специфічних характеристик соціалізації та розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями. Програма складається з 3-х модулів:

1. Організаційно-педагогічні умови залучення учнів з інтелектуальними порушеннями до гуртків позашкільної освіти;

2. Адаптація та модифікація просторово-предметних, психодидактичних, соціальних умов освітнього середовища позашкільної освіти;

3. Навчання, виховання, розвиток, соціалізація учнів з інтелектуальними порушеннями в гуртках позашкільної освіти (практикум). Загальний обсяг програми 5 кредитів ЄКТС.

Після впровадження структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку в експериментальній групі суттєво зменшилась кількість дітей із низьким рівнем соціалізованості за когнітивно-усвідомлювальним критерієм. Так, серед дітей середнього шкільного віку з інтелектуальними порушеннями з'явилась група із високим рівнем соціалізованості (4,17%), суттєво збільшилась кількість дітей із середнім рівнем – 72,92%, зменшилась кількість дітей із низьким – до 22,92% ($\chi^2=19,2$; $p\leq 0,001$). Серед респондентів експериментальної групи старшого шкільного віку збільшилась кількість дітей із середнім рівнем соціалізованості; значущо зменшилась кількість дітей із низьким рівнем – до 11,46%, було виявлено групу дітей із високим рівнем соціалізованості (6,25%). Означене вказує на виразну позитивну динаміку формування уявлень у школярів з інтелектуальними порушеннями експериментальної групи про моральні соціальні норми, розвиток моральних переконань, збагачення знань та усвідомлення правил соціальної взаємодії. Ці показники репрезентують суттєву позитивну

динаміку і наявність статистично достовірного зрушення в експериментальній групі за когнітивно-усвідомлювальним критерієм ($p \leq 0,001$).

Серед респондентів експериментальної групи молодшого шкільного віку ($\chi^2=23,8$; $p \leq 0,001$), середнього ($\chi^2=17,6$; $p \leq 0,001$) та старшого шкільного віку ($\chi^2=16,5$; $p \leq 0,001$) спостерігались статистично достовірні зміни та підвищення рівнів соціалізованості за мотиваційно-ціннісним критерієм. Позитивні якісні зміни соціалізованості школярів відображались у формуванні сталого та виразного позитивного емоційного ставлення до соціальних норм, стабілізації позитивного та адекватного ставлення до себе на основі більш критичного оцінювання власних здібностей та можливостей.

Здійснена математико-статистична обробка даних експериментальної групи на констатувальному та контрольному етапах експерименту підтверджує наявність статистично достовірних відмінностей між показниками рівнів соціалізованості за емоційно-рекспериментальної групи у лативним критерієм серед групи респондентів молодшого шкільного ($\chi^2=10,7$; $p \leq 0,001$), середнього ($\chi^2=14,2$; $p \leq 0,001$) та старшого шкільного віку ($\chi^2=17$; $p \leq 0,001$). Було відмічено суттєве збільшення кількості дітей, які мають позитивне емоційне тло, що є свідченням емоційного благополуччя, вони адекватно оцінюють власні здібності та можливості, демонструють розвиток емоційної рекспериментальної групи у лативції та самоконтролю.

Аналіз експериментальних даних за діяльнісно-поведінковим критерієм у ході контрольного етапу експерименту вказує на підвищення кількості дітей, які мають середній рівень соціалізованості та зменшення кількості дітей із низьким. Означене підтверджується виявленими значущими розбіжностями в експериментальній групі респондентів молодшого шкільного ($\chi^2=12,7$; $p \leq 0,001$), середнього ($\chi^2=16,3$; $p \leq 0,001$) та старшого шкільного віку ($\chi^2=23,8$; $p \leq 0,001$). Якісний аналіз отриманих результатів вказує на розвиток самостійності, ініціативності, здатності діяти відповідно до поставленої довгострокової мети.

Серед експериментальної групи порівняно з контрольною групою статистично значущо підвищився показник «знання та розуміння соціальних та моральних норм, правила соціальної поведінки» (при $U=1682$; $p < 0,001$); «соціальний досвід» (при $U=3997,5$; $p < 0,001$); «емоційне ставлення до соціальних та моральних норм» (при $U=4037$; $p < 0,001$); «ступінь адаптованості особистості» (при $U=3591$; $p < 0,001$); «здатність до емоційної рекспериментальної групи у лативції» (при $U=3258$; $p = 0,002$). В експериментальній групі у вихованців туристсько-краєзнавчого, еколого-натуралістичного та художньо-естетичного напрямів позашкільної освіти статистично значущо підвищився

показник самостійності ($\chi^2=10,7$; $p\leq 0,001$) та соціальної активності ($\chi^2=18$; $p\leq 0,001$), прагнення реалізувати себе в діяльності ($\chi^2=12,6$; $p\leq 0,001$).

Аналіз показників розвитку за фізичним критерієм доводить, що значущо збільшилась частка дітей експериментальної групи з високим рівнем фізичної підготовленості. У результаті залучення дітей експериментальної групи з інтелектуальними порушеннями до формувального етапу експерименту зменшилась кількість молодших школярів із низьким рівнем фізичної підготовленості – до 12,51% (на констатувальному етапі було виявлено 36,45% респондентів) за рахунок збільшення дітей із середнім – до 34,37%, достатнім – 31,25% та високим рівнями – до 21,87% ($\chi^2=8,8$; $p<0,001$). Серед груп дітей середнього ($\chi^2=13,34$; $p=0,001$) та старшого шкільного віку також статистично доведено покращення рівнів фізичної підготовленості ($\chi^2=11,38$; $p=0,001$). Зокрема, серед респондентів середнього та старшого шкільного віку виявлено дітей із високим рівнем фізичної підготовленості (28,13%), з достатнім (35,42% і 37,5% відповідно) та середнім (28,13%), значущо зменшилась кількість дітей із низьким рівнем.

Спостерігався статистично достовірний приріст фізичних якостей школярів, які залучались до туристсько-краєзнавчого напрямку поза-шкільної освіти, зросли показники швидкісно-силової витривалості, спритності і координаційних здібностей, гнучкості ($T=0$; $p<0,001$). Математико-статистичний аналіз динаміки зрушень фізичних якостей респондентів з інтелектуальними порушеннями контрольної групи вказує на відсутність статистично достовірної динаміки зростання.

Математико-статистичний аналіз показав наявність статистичних зрушень за інтелектуально-знанневим критерієм розвитку, зокрема, значущо збільшилась частка дітей із достатнім і середнім рівнями навчальних досягнень серед групи дітей молодшого шкільного віку ($\chi^2=16,5$; $p\leq 0,001$), середнього ($\chi^2=17,6$; $p\leq 0,001$) та старшого шкільного віку ($\chi^2=19,1$; $p\leq 0,001$). Якісний аналіз рівнів розвитку за інтелектуально-знанневим критерієм вихованців гуртків «Юні туристи-краєзнавці» та «Історичне краєзнавство» доводить, що збільшилась кількість дітей молодшого та середнього шкільного віку, у яких підвищився рівень навчальних досягнень із природознавства, у старших школярів – з географії та історії України. Також у вихованців гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку підвищився рівень фізичної підготовленості за показниками сили, витривалості та координаційних здібностей. У вихованців гуртків «Квітникарство» покращилась якісна успішність і рівень навчальних досягнень із природознавства та географії, у вихованців гуртка «Народна

творчість» було відмічено підвищення рівнів навчальних досягнень з образотворчого мистецтва, трудового навчання та історії України.

Серед контрольної групи респондентів значущих розбіжностей за жодним із показників виявлено не було. Отримані результати на контрольному етапі експерименту підтверджують ефективність розробленої структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку школярів з ІІІ в гуртках позашкільної освіти.

ВИСНОВКИ

Результати теоретико-методологічного та емпіричного дослідження впливу позашкільної освіти на процеси розвитку та соціалізації учнів з інтелектуальними порушеннями дали підстави для таких висновків.

Міждисциплінарний аналіз проблеми соціалізації дозволяє трактувати її як процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, залучення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для становлення й життєдіяльності в суспільстві, а також перетворення та вибіркового відтворення цих знань, досвіду, норм і цінностей у процесі життєдіяльності.

Соціалізація і розвиток є прижиттєвими процесами, проте розвиток відображає закономірні зміни як у соціальній, так і психічній та фізичній сферах, виражені в кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Встановлено, що поняття соціалізація та розвиток (соціальний) є близькими, але не тотожними. У понятті «соціалізація» акцент зроблено на зовнішній, культурно-середовищній вплив на індивіда, тоді як «соціальний розвиток» передбачає інтеріоризацію цього впливу, його перетворення й вибіркоче відтворення в процесі життєдіяльності. Наявність інтелектуальних порушень та несприятливих соціальних умов суттєво ускладнюють процеси соціалізації та розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, негативно впливають на засвоєння та відтворення дитиною соціального досвіду, призводять до низького рівня адаптивного функціонування внаслідок порушень формування соціальних навичок, спілкування та соціально-нормативної поведінки.

Позашкільна освіта розглядається як складова системи освіти України, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації дітей у вільний час у закладах позашкільної освіти та/чи інших соціальних інституціях. Встановлено, що більшість дітей з інтелектуальними порушеннями молодшого, середнього та старшого шкільного віку виявляють інтерес до художньо-естетичного, спортивного, еколого-натуралістичного та туристсько-краєзнавчого напрямів позашкільної освіти.

Результати проведеного експериментального дослідження впровадження структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку

школярів з ІІІ в гуртках позашкільної освіти довели її ефективність. Встановлено позитивну динаміку соціалізованості за когнітивно-усвідомлювальним критерієм (на 14,58% збільшилась кількість дітей із середнім рівнем розвитку серед молодших школярів, на 16,67% – серед дітей середнього шкільного віку, на 12,5% – серед дітей старшого шкільного віку). Серед дітей середнього та старшого шкільного віку було виявлено групу дітей із високим рівнем розвитку (4,16% та 6,25% відповідно). Виявлено позитивну динаміку розвитку соціалізованості за мотиваційно-ціннісним критерієм. Так, на 22,91% збільшилась кількість молодших школярів із середнім рівнем розвитку мотиваційно-ціннісного компонента соціалізованості, на 31,25% – серед дітей середнього та старшого шкільного віку; було виявлено групу дітей (4,17%) з високим рівнем розвитку за цим критерієм соціалізованості. Збільшилась процентна частка дітей із середнім рівнем соціалізованості за емоційно-регулятивним критерієм на 14,58% серед молодших школярів, на 19,8% – серед дітей середнього та 27,09% – старшого шкільного віку. На 17,71% збільшилась частка молодших школярів із середнім рівнем соціалізованості за діяльнісно-поведінковим критерієм, на 25% – серед дітей середнього та 27,08% – старшого шкільного віку.

Значущо збільшилась частка дітей експериментальної групи з високим рівнем фізичної підготовленості. Спостерігався статистично вірогідний приріст фізичних якостей школярів, які залучались до туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти, зросли показники швидкісно-силової витривалості, загальної витривалості, спритності та координаційних здібностей, гнучкості. Значно збільшилась частка дітей із достатнім і середнім рівнями навчальних досягнень серед групи дітей молодшого, середнього та старшого шкільного віку. У контрольних групах також виявлена позитивна динаміка, але її статистична вірогідність є недостатньою. Результати контрольного етапу дослідно-експериментальної роботи довели ефективність розробленої та впровадженої структурно-функціональної моделі соціалізації та розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями в гуртках позашкільної освіти.

АНОТАЦІЯ

У монографії представлено теоретико-концептуальне обґрунтування та емпірично досліджено вплив позашкільної освіти на процеси соціалізації та розвитку дітей шкільного віку з інтелектуальними порушеннями. Здійснено комплексний системний теоретико-методологічний аналіз проблеми соціалізації та розвитку особистості в психолого-педагогічній літературі; проаналізовано вікові особливості соціального становлення дітей з нормотиповим розвитком та інтелектуальними порушеннями в теорії та практиці спеціальної освіти. Проаналізовано

та узагальнено нормативно-інституційні чинники теорії та практики позашкільної освіти в Україні. Схарактеризовано роль, напрями і функції позашкільної освіти; емпірично досліджено моделі залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до позашкільної освіти («колективної освітньої інтеграції», «освітньої інклюзії», «комбінованої» та «масової»).

Виокремлено когнітивно-усвідомлювальний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-регулятивний та діяльнісно-поведінковий компоненти та критерії соціалізованості; інтелектуально-знанневий та фізичний компоненти та критерії розвитку. Емпірично досліджено змістовну спрямованість інтересів, особливості соціалізованості та рівні розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями на стадіях адаптації, індивідуалізації та інтеграції дотрудової соціалізації. Розроблено, апробовано та впроваджено структурно-функціональну модель соціалізації та розвитку дітей у гуртках позашкільної освіти за моделлю колективної освітньої інтеграції, яка об'єднує системоутворюючі компоненти: цільовий, змістовний, організаційно-процесуальний та результативно-аналітичний. Обґрунтовано та впроваджено спеціальну освітню програму підвищення кваліфікації керівників гуртків «Позашкільна освіта осіб з інтелектуальними порушеннями».

ЛІТЕРАТУРА

1. Про позашкільну освіту : Закон України № 1841-III від 22.05.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>

2. Безпалько Г. Проблема естетичного розвитку дошкільників засобами зображувальної діяльності у дослідженнях вітчизняних науковців (друга половина XX століття). *Молодий вчений*. 2017. С. 305.

3. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності. Київ: Либідь, 2006. С. 202.

4. Биковська О. В. Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні: монографія. Київ: ІВЦ АЛКОН, 2006. С. 126.

5. Пустовіт Г.П. Позашкільна освіта. Підручник. Київ: Педагогічна думка, 2012. С. 204.

6. Джус О. Софія Русова і розвиток українського позашкільля (до 20-річчя закону України «Про позашкільну освіту»). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал. Суми : Сумський державний педагогічний ун-т ім. А. С. Макаренка, 2020. № 5–6 (99–100). С. 225

7. Dunning D., Fetchenhauer D., Schlösser T. The psychology of respect: A case study of how behavioral norms regulate human action. *Advances in motivation science*. 2016. P. 34.

8. Бондаренко Ю. А., Куренкова Н. А. Формування соціальної компетентності в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями

інтелектуального розвитку засобами сюжетно-рольової гри. Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі : монографія. Суми : Видво СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 75.

9. Боряк О. В. Теорія і практика формування мовленнєвої діяльності розумово відсталих дітей молодшого шкільного віку : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2019. С. 23.

10. Вержиковська О. Особливості вивчення рівня сформованості моральних якостей у молодших розумово відсталих школярів. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): зб. наук.праць*. Вип. 7. У 2 т. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський : ПП Медобори- 2006, 2016. Т. 2. С. 17.

11. Миронова С. П. Олігофренопедагогіка. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет : ред.-видав. відділ, 2008. С. 20.

12. Синьов В.М., Бистрова Ю. О., Коваленко В.Є., Бистров А. Є. Висвітлення проблеми емоційно-поведінкових порушень в осіб з інтелектуальною недостатністю в українській психолого-педагогічній науці. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2019. Вип.13. С. 242.

13. Супрун М. О. Мої науково-педагогічні стежки: вибрані публікації. Збірник праць. Київ : КДАіС, 2023. С. 34.

14. Тат'яничикова І. В. Соціалізація дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Монографія. Слов'янськ, 2014. С. 134.

15. Giddings G. *The Theory of Socialization*. 1897. Vol. 8. P. 22.

16. Москаленко В. В. Соціалізація особистості. Монографія. Київ : Фенікс, 2013. С. 341.

17. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії. Київ:«МП Леся». 2010. С. 237.

18. Kovalenko V., Bystrova Y., Kazachiner O. Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2021. Vol. 12(3). P. 101–114.

19. Kovalenko V., Bystrova Y., Sinopalnikova N. Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplage em Revista (International)*. 2021. Vol.7. n. 3 A. P. 575–588.

20 Kovalenko V., Bystrova Y., Zan O. Psychological and pedagogical conditions for the predictive competence development of elementary school pupils with intellectual disabilities by means of fine arts. *Nuances: estudos sobre Educação*. Presidente Prudente. V. 33, n. 00, e022012, Jan./Dec. 2022.

21. Kovalenko V., Bystrova Y., Kazachiner O. Social and pedagogical support of children with disabilities in conditions of general secondary

educational establishments. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*. 2021. Vol. 12(3). P. 101–114.

22. Kovalenko V., Bystrova Y., Sinopalnikova N. Features of understanding and emotional attitude toward the moral and social norms of pupils with intellectual disabilities. *Laplace em Revista (International)*. 2021. Vol.7. n. 3 A. P. 575–588.

23. Kovalenko V., Bystrova Y., Zan O. Psychological and pedagogical conditions for the predictive competence development of elementary school pupils with intellectual disabilities by means of fine arts. *Nuances: estudos sobre Educação. Presidente Prudente*. V. 33, n. 00, e022012, Jan./Dec. 2022.

Information about the authors:

Kovalenko Viktoriia Yevhenivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Special Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29, Alchevskyh St, Kharkiv, 61002, Ukraine

Sinopalnikova Nataliia Nikolaevna,

PhD in Pedagogy,
Associate Professor at the Department of Special Pedagogy
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
29, Alchevskyh St, Kharkiv, 61002, Ukraine